

VERA
MUTAČIJEVA

**SLUČAJ
DŽEM
SULTANA**

S bugarskog prevela
Ksenija Banović

Srpska redakcija
Živana Rašković

■ Laguna ■

Naslov originala

Вера Петрова Мутафчиева
СЛУЧАЯТ ДЖЕМ

Copyright © 1966, 2023 Vera Mutafchieva
Copyright © prevoda 2016, 2023 Ksenija Banović & Sandorf
Translation copyright © ovog izdanja 2023, LAGUNA

**SLUČAJ
DŽEM
SULTANA**

Sadržaj

PRVI DEO

Svedočenje velikog vezira nišandži Mehmed-paše	15
Svedočenje Etema, Ismetovog sina	27
Prvo svedočenje pesnika Saadija	37
Drugo svedočenje pesnika Saadija	49
Svedočenje Seldžuk-Hatun	61
Treće svedočenje pesnika Saadija	67
Svedočenje Kaitbaja, egipatskog sultana	76
Četvrto svedočenje pesnika Saadija	86
Peto svedočenje pesnika Saadija	96
Prvo svedočenje Pjera d'Obisona	104
Drugo svedočenje velikog majstora Pjera d'Obisona	114
Šesto svedočenje pesnika Saadija	124

DRUGI DEO

Treće svedočenje velikog majstora Pjera d'Obisona	137
Sedmo svedočenje pesnika Saadija	147

Četvrto svedočenje velikog majstora Pjera d'Obisona . . .	160
Osmo svedočenje pesnika Saadija	168
Deveto svedočenje pesnika Saadija.	177
Svedočenje Husein-bega	191
Deseto svedočenje pesnika Saadija.	207
Prvo svedočenje Džona Kendala	223
Jedanaesto svedočenje pesnika Saadija	242
Svedočenje Batiste Spanjolija	260
Drugo svedočenje Džona Kendala	270

TREĆI DEO

Dvanaesto svedočenje pesnika Saadija.	291
Svedočenje Filipine-Elene de Sasenaž	305
Trinaesto svedočenje pesnika Saadija	315
Drugo svedočenje Filipine-Elene de Sasenaž	333
Četrnaesto svedočenje pesnika Saadija	344

ČETVRTI DEO

Odlomci iz dnevnika pesnika Saadija	361
Svedočenje Nikole od Nikozije	420
Svedočenje Antoana de Žimela.	430
Svedočenje Ajas-bega	443
<i>Rečnik turcizama i manje poznatih reči i izraza . . . . .</i>	<i>451</i>
<i>O autorki . . . . .</i>	<i>459</i>

Ime Džem odavno je zaboravljeno, iako se pre nekoliko vekova o njemu pričalo na sva usta. Tada, pre nekoliko vekova, o Džem-sultanu su se pisali romani i stihovi – pisali bi se i novinski članci da je u to vreme bilo novina i takvih članaka – o Džemu su pevali i putujući pevači. U sedamnaestom veku nije se mogla naći napetija i uzbudljivija tema od sultana Džema, pomodno nazvanog Zizim.

Kako to često biva, za pisce i pesnike Džem je bio samo povod. Okosnica o koju su kitili svoje zamisli. Za svet sedamnaestog veka Džem je bio zlosrećni zatočnik i podlo prevareni ljubavnik zaludnih, takođe obmanutih plemkinja; Džem je za njih bio žrtva dvorskih intriga – jedan besprekoran mladić koga su ljudi izvrgli ruglu.

Ali to nije bio Džem-sultan već lik iz sedamnaestoga veka. On bi s punim pravom mogao da nosi bilo koje drugo ime, ali ime Zizim je imalo svoje prednosti: orijentalno, obavijeno tajnom, popularno.

Priča o Zizimu kao romantičnoj žrtvi brzo se pročula i brzo zaboravila. Osamnaesti vek je doneo drukčiju vrstu junaka; devetnaesti opet drukčiju. A šta nas to danas vraća Džemu?

Možda to što Džem do sada nije otkriven. Istina, bio je iskopan četiri godine posle svoje smrti da bi se dokazalo da je mrtav. Ali za nas nije važna njegova smrt, već njegov život – onakav kakav niko nije pozeleo da opiše, onaj istinski.

Vraćamo se Džemu i zato što on nije bio samo tužna žrtva. Džemova sudbina pokazuje da neke istine nisu nove, da nisu važeće samo danas – ima istina velikih i večnih koje istorija neprestano potvrđuje. Recimo ona da između čoveka i njegove otadžbine postoji složena zavisnost, koja još nije dokraja određena. („Svaki kamen na svom mestu“, kažu jedni, a drugi im se suprotstavljaju: „Niko nije prorok u svom selu.“) Ta istina ne može biti zaboravljena; dok ima ljudi i domovinâ, sudbina prognanika biće velika tema.

Džemu se danas vraćamo i iz trećeg razloga. U „slučaju Džem“ tokom čitavih vek i po – od samog kraja petnaestog veka – sasvim javno i ogoljeno ocrtavala se politika Istoka i Zapada. Kasnije su taj slučaj nazvali „početkom Istočnog pitanja“, možda i s pravom, ali...

Možemo se složiti da Istočno pitanje nije počelo s napredovanjem Rusije prema toplim morima i naporima Zapada da to napredovanje spreči već s naporima Zapada da uspori razvoj evropskog Istoka, zanemarujući ga, čak i prepuštajući viševjekovnim nevoljama. Nikada – kao u vreme Džemovog slučaja – nije bilo tako lako osloboditi upravo porobljeni Balkan. Zapad nije slučajno propustio tu priliku. Neki smatraju – zbog loše računice. Ali to nije tačno, računica je bila dobra.

Upravo njoj dugujemo veoma mnogo. Uopšteno gledajući – svoj zakasneli razvoj, o nevoljama da i ne govorimo; u istoriji nisu umesne sentimentalne ocene.

I najviše zbog toga vraćamo se Džemovom slučaju. Veoma dugo nas uveravaju da je sve što se dogodilo na Balkanu, a što se završilo njegovom balkanizacijom (izraz ako ne uvredljiv, onda omalovažavajući), zapravo pitanje istorijske fatalnosti. „Tu se ništa ne može“, hoće da kažu, „ko je kriv Balkanu što je

---

predvorje Istoka i što prima na sebe sve varvarske najezde.“ – „Razumemo vaš bol“, opet hoće da kažu, „ali geografija ostaje geografija, izvan ljudske volje.“

Eto, razumeju nas. Ali zašto prećutkivati da i mi ponešto razumemo. Na primer to da u slučaju Džem-sultana (kao i uopšte u njegovoj sudbini) ne bismo smeli da tražimo ni istorijsku fatalnost ni geografiju. Mimo njih je zaista stajala ljudska volja – volja mnogih pojedinaca koji su otvorili Istočno pitanje na samom njegovom početku. Njima su bile dobrodošle i geografija i fatalnost. I oni su ih pametno iskoristili.

Zapravo, stvar i nije tako složena. I mi i oni dobro znamo da u istoriji ne vladaju osećanja. Pošto smo bili osuđeni na sve ono što se prigodno naziva istorijskom predodređenošću, preterano bi bilo prihvatiti da nam je to dolikovalo. Naša je tužna satisfakcija što možemo da otkrijemo istinu o „slučaju Džem“.

Svedoci ovog slučaja odavno su mrtvi, ali po savremenim metodama sudske prakse nije nemoguće da i mrtvi progovore, ako je reč o velikom slučaju. Ne bi se mogli ni usprotiviti, lako je njima. Mogu samo da očekuju presudu istorije. A ona ne šteti nikome jer je takva presuda uslovna i u odsutnosti.

PRVI DEO

SVEDOČENJE VELIKOG VEZIRA NIŠANDŽI MEHMED-PAŠE

o događajima između 3. i 5. maja 1481. godine

U zoru me probudio glas. Pridigao sam se uplašen – ne bi budili velikog vezira zbog sitnice.

Seo sam i pokušao da razaznam ko je to banuo. Jedva sam ga prepoznao u sumraku – bio je to jedan od sultanovih pejika.

– Šta je bilo? – upitah. Mehmed-han nas je navikao upravo na ovakve iznenadne rabote, kao da ni sam nikad nije spavao.

– Paša – odgovori mi pejik – noćas se prestavio u Bogu Mehmed-han.

Uhvatila me nesvestica. Svi znamo da sudbina sledi svoje puteve i podastire čoveku ono što on najmanje želi, ali ovo je bilo previše: Mehmed-han nije mogao da izabere nepovoljniji trenutak kad će umreti.

Sve što me je teralo da izvršim ovo ili ono – što sam učinio između 3. i 5. maja – tada još nije bila gotova misao, a kamoli odluka. Tada sam samo imao u vidu da Mehmed-han nije trebalo da umre jer će njegova smrt previše toga promeniti u mom životu, u životu svih nas, države i sveta. Ovaj niz mojih još snenih zadržki doveo me je do zapovesti pejiku:

– Pssst! Ima da čutiš kao zaliven! Ko još zna za Mehmed-hana?

– Ja... i sultanov peškirdar... – izgovori pejik ni živ, ni mrtav. Znao je da svojim priznanjem obojicu osuđuje na smrt.

– Ne izlazi! – dobacio sam mu preko ramena. Jer sam morao da izdam naredbu za peškirdara.

Naredio sam Junuzu, mom nemom Sudancu. Nisam se još ni obukao, a Arapin se već vratio s njim. Držao ga je za kragnu.

– Dokrajči ih odmah tu, u šatoru! Samo zavrni ćilim da ga ne isprskaš! Onda ih naguraj pod minderluk, pokopaćeš ih večeras.

Dok sam namotao čalmu i stegnuo pojas s oružjem, Junuz je dokrajčio onu dvojicu i ostavio ih onako kako sam mu naredio.

– Dođi! – dadoh mu znak da me sledi.

Sećam se, iznenadio sam se što još nije svanulo. To kratko vreme između pejikove vesti i njegove smrti učinilo mi se kao da je trajalo satima. Osmotrio sam tabor koji je spavao. „Dobro da spavaju!“, pomislih. Šatori su načičkani jedan iza drugog nadaleko, dokle pogled seže. Dvesta hiljada ljudi – sakupljenih od Srbije do Persije, neki pravoverni, neki ne, koji su krenuli svojom voljom ili na silu – žurili su da ukradu poslednji sat sna pre pohoda. Da, govorkalo se da ćemo krenuti upravo danas.

Pitaćete me: kuda? Ne znam, a očigledno ne znate ni vi – ni u proteklih petsto godina niste uspeli da saznate kuda je Osvajač nameravao da povede svoje vojske onoga jutra koje ga nije zateklo živog. Vama, kako vidim, dosađuje ta bela mrlja u vašim saznanjima. A mi smo bili navikli, neizvesnost nas nije zabrinjavala jer se u njoj veliki Mehmed-han snalazio. Čovek koga sreća u boju nije izneverila.

– Dođi! – potvrdno klimnuh glavom Junuzu, pa se prošunjasmu između šatora. Kroz platno sam slušao vojsku kako duboko i spokojno hrče u stotinama glasova. Svi ti muškarci, odrasli ili posedeli u bitkama, sa zadovoljstvom su stavljali svoju sudbinu u ruke Osvajača. A njega više nije bilo.

Ne pokušavam da vam objasnim šta je za nas značila njegova smrt. Vreme Osvajača nije bilo nalik nijednom drugom, a vi, navodno nekakvi poznavaoци sultanove države, ne možete ni pretpostaviti da je nekada, makar nakratko – ona bila drugačija.

Ukratko: u naše vreme i u našem komadiću sveta klanjalo se dvojici proroka – Muhamedu ili Isusu. A Mehmed-han imao je svoga – pobedu. U njeno ime on se nije zaustavljao ni pred čim. Nije ga zaustavila ni naša sveta vera pred kojom su se savijale i veličine poput Osmana i Orhana. Osvajač je tako pokorio mnoge zemlje i pretvorio ih u spahijske timare, da bi stekao vojsku kakva se ne pamti. To je i postigao, a zajedno s tim i nepomirljivu omrazu naše uleme. Ali, Mehmed-han je bio tako moćan da je mogao da okrene leđa i takvom preziru; čak i njegova leđa, duga koliko i široka, ulivala su poštovanje.

Za Osvajača nisu postojali pravoverni i kauri. Svako ko je pozeleo i bio kadar da mu služi beše primljen u Stambol i Topkapi. Mehmed-han – kad mu je Rodos preseo – objavio je u čitavom Starom svetu da traži dobrog majstora koji će nacrtati uspešnu opsadu viteškog ostrva. Među desetinama Nemaca, Engleza i Franaka (bilo je smešno videti ih u Topkapiju kako se guraju sa svojim smotuljcima papira, u svojim vašarskim krpicama i perju, nadvikujući se na svim svetskim jezicima), nagradu je osvojio neki majstor Georg iz Pruske. Mehmed-han je ispunio njegove skice, ne žaleći zlata, a još toliko zlata istresao je tom Georgu čije prezime niko nije saznao – nije bilo potrebe.

Osvajač je uspeo da nas uveri (ili barem da nas natera da progutamo svoje prigovore) da pobeda stoji iznad svega, a do nje nećeš stići ako se spotičeš o zabrane, bojazni i savest. Beskrupulozan – to je vaša reč za Mehmed-hana. U njegovo vreme takvih je beskrupuloznih (protivno vašem mišljenju) bilo mnogo, ali ta osobina nije mu bila tako izražena kao kod Osvajača. Eto, i u ono praskozorje u našem taboru spavali su u dva susedna šatora, ili čak u jednom istom, naši, nevernici i jeretici – okupilo ih je samo ime Mehmed-hana.

„Da li bi bilo pobede i bez Mehmed-hana?“, razmišljao sam zbunjeno. Još nisam znao šta ću preduzeti, a nešto sam morao.

Dvojica baltadžija pred sultanovim šatorom su se odmakla – imao sam pravo da tražim sultana čak i nepozvan.

U šatoru se donekle razdanilo. Svetlost je ovde bila crvena zbog grimiznog platna. Desetak koraka do zastora iza kojeg je bila prostrta gospodareva postelja prošao sam na prstima – kao da sam išao u krađu ili nešto još gore. I zastor sam pomakao tako, kradomice.

Mehmed-han nepokretno je ležao na tigrovim kožama, ali već na prvi pogled se videlo da njegov spokoj nije san. Bilo je nečeg napetog, izmučenog i zabrinutog na tom licu, kao da je u tom poslednjem trenutku i sam Mehmed-han osećao u kakvom nas škripcu ostavlja.

Nagnuo sam se nad njim.

Na slikama, koje ste mi sada pokazali, Mehmed-han ne liči mnogo na sebe. Vidi se da su slikari, kad već ne mogu da vas zadive lepotom sultana, poželevi da ga prikažu kao impresivnog. A on je bio drugačiji, uveravam vas.

Pre svega, smešno sitan. Kažu da su baš takvi, smešno sitni muškarci veoma častoljubivi. Mehmed-han je patio zbog svog niskog rasta. U svakom susretu s njim primećivao sam kako on – vladar jedne polovine sveta, strah i trepet one druge – uvek sedi ispružen na minderluku, držeći svoje savetnike na podu, kako bi štrčao za celu glavu iznad njih.

Ima ljudi sitnih, ali dobro građenih, kod njih nizak stas može da prođe kao prefinjenost. Ali ne i kod mog gospodara. On je bio nakazan – pokoj mu duši! Kao da je od mesa potrebnog za velikog čoveka Alah napravio malog, spljoštivši ga odozgo nadole. Mehmed-han nije mogao da preplete prste preko svog trbuha; noge mu nikada nisu doticale pod, klatile su se pri svakom njegovom, tako čestom, izlivu besa ili radosti. Jer se kod tog čoveka jedno osećanje naglo smenjivalo nekim drugim – ponekad mi se činilo da u njegovom nabijenom telu ima previše krvi, koja kao da se sudarala u svojoj premaloj posudi izazivajući tako grčeve, sasvim nepredvidive.

Nakazno – Bog da mi prosti! – bilo bi i lice našeg gospodara da ga nije osvetljavao veoma živahan, oštar, dubok um

Osvajača. Zaista, pametan čovek ne može da bude sasvim ružan, jednostavno nemoguće! Iako ga je Bog obdario širim, a ne užim licem, iako je pod njim visila naborana guša, koja ga je izravno povezivala s trupom, iako su na tom licu preterano tanak i kukast nos i sasvim mala usta – bez gornje, ali zato s punom donjom usnom – izgledali neskladno, a oči izgledale kao rupice na meti – uprkos svemu tome, Mehmed-han nije bio ružan u licu.

Onoga jutra, polegnut na tigrovim kožama, zabačene glave s nakostrešenom, retkom, poput žice oštrom i riđom bradom, Mehmed-han mi se učinio strašnim. Verovatno zbog izraza koji sam već spomenuo.

Uzeo sam ga za ruku – nisam još hteo da poverujem u najgore. Bila je teška i cela se pomerila, ne savivši se. U tom trenutku odjednom sam se uplašio da sam se tu zadržao predugo. S mukom sam sabrao misli, a s još većom ih nekud odagnao.

– Junuze – ponovo sam povikao, sa užasom primetivši da se tabor lagano budi – dovedi mi Mehmed-hanove nosače!

Ubrzo su došli s pozlaćenom sultanovom nosiljkom. Naterao sam ih da uđu sami u šator, dok sam nepovezano mrmljao nešto o bolesti Mehmed-hana i kako bi ga presekle kad bi pokušao da spusti noge. Sledili su se u licu tek kad sam im unutra, trudeći se da odglumim ledeni mir i odlučnost, naredio da natovare Mehmed-hana kao da sedi u nosiljci.

Bilo je teško. Truplo je bilo duplo teže, a Mehmed-han ionako nije bio lagan. Nekako smo ga ugurali kroz vratašca, ali on se opirao jer se već bio ohladio. I tako, smestivši ga popreko, nemarno zaogrnutog njegovim srmenim ogrtačem, spustili smo zastore. Ali ne sasvim. Želeo sam da se kroz proreze vide deo sultanovog lica i jedna ruka. Ta ruka se odmereno zaklatila s prvim koracima nosača – gledano izdaleka, moglo se zaključiti da Mehmed-han pozdravlja svoju vojsku.

Ne bih nikome pozeleo da se nađe na mom mestu tog jutra, 3. maja. Jahao sam levo od nosiljke, s vremena na vreme

naginjući se prema njenim vratašcima, kao da mu nešto saopštavam ili primam zapovest; pred nosiljkom su jahale sultanove baltadžije (namerno sam poterao napred sve one koji su možda naslućivali istinu), a za njom dve janičarske orte.

Ipak, najopasnije je bilo kroz tabor. Tu su bili okupljeni oni koji bi se digli na bunu čim bi saznali za gospodarevu smrt. Prošao sam između šatora kao kroz vatru. Na hiljade šatora, plašio sam se da im nema kraja, sve dok taj platneni grad nije ostao iza nas. Napred, sat vremena puta od nas, beleli su se minareti Skutarija, a iza njih – na obroncima susedne obale – iz jutra je izranjao Stambol.

– Alahu, pomoz mi danas! – zazvao sam. Posle tolikog straha opustio sam se u sedlu kao slomljen, osećao sam iznemoglost. I upravo tada se prenuh: kakvu sam ja to minulu opasnost spominjao, prava opasnost tek počinje!

Prigovorićete, za prvog savetnika i drugog upravnika u državi takav dan je uvek težak – dan u kojem se mimoilaze dve vlasti. U pravu ste samo donekle jer kod nas je to mnogo drugačije i mnogo teže. Kod nas se vojska po pravilu diže na ustanak posle smrti svakog sultana; kod nas svako ko je maštao da obuče vezirski ogrtač baca pred janičare i ulemu svu svoju imovinu, ne bi li ih privukao, oraspoložio i upravo tog dana iskoristio međuvlašće.

Malo je naših velikih vezira preživelo posle takvog dana, mogu na prste da se izbroje. Koliko god se kuražio, nisam verovao da ću ostati među njima. Nešto drugo me je sad teralo prema Stambolu – ne nada. Znao sam, za tih nekoliko sati koje sam imao za sebe, ja, nišandži Mehmed-paša, bio sam ovlašćen da rešim budućnost Carstva. Tačnije, da sačuvam i nastavim delo svog velikog gospodara.

Nisam samo ja slutio opasnost koja ga je ugrožavala, bila je ona naširoko poznata. Ali nisam mogao da računam na to da bi još neko (osim mene, da prostite) prežalio sebe živoga

kako bi sprečio ono gotovo neizbežno: povratak u vreme pre Mehmed-hana.

Kao što sam već rekao – ulemu su pogađali zakoni Mehmed-hana. Hteli su da iskoriste njegovu smrt. I imali su na šta da računaju. Sasvim po zakonu, čak bez nasilja. Oslanjali su se na šehzadea Bajazita.

Raduje me što je istorija potvrdila moje mišljenje o Bajazitu II, onomad nisam smeo da to kažem naglas. Uostalom, vi o Bajazitu znate više od mene, ja ga nisam video kao vladara. Činio mi se zbunjen čak i kao šehzade. Nisam mogao da odredim zašto osećam prezir prema njemu, odnosio se vrlo lepo prema meni, kao i prema ostalim stubovima države. Govorilo se mnogo o njegovim darovitostima – da je bio odličan strelac lukom, nadmašan, i da je duboko vladao bogoslovljem i zvezdoslovljem.

Govorkalo se i da su šehzadeove darovitosti bile javne, čak ih je pokazivao, a ono drugo – poroci – skriveno. Ali niko ne bi ni pretpostavio da ih ima. Taj, tada još mlad muškarac imao je jednu veliku vrlinu: samokontrolu. Nikada taj pred tuđim očima nije iskalio svoj gnev ili prostačko veselje, kao što je to njegov otac voleo; Bajazit nikada nije nagovestio šta voli a šta ga ljuti. Upravo me je to klimavo savršenstvo odbijalo od njega. Ne samo mene, naravno, iako istorija ukazuje na mene kao na maltene njegovog jedinog protivnika.

Smatrao sam kratkovidima janičarske age, mule, neke stare ili svrgnute vezire koji su padali u zanos pred Bajazitom. Taj bi, po mojoj proceni, prevario i sopstvenu majku (pritom, moram da napomenem da se ni dan-danas ne zna ko je ona; Bajazit joj nikada nije odao poštu, nije je imenovao, a i sam Mehmed-han zaboravio je svoje mladičke strasti). Ulema se očigledno nadala da će ih čovek uveden u božanske nauke i smireni pravovernik izvesti iz poniženja i bede, u koje ih je gurnuo Osvajač. Upravo te njihove nade naterale su me na pomisao da ni pobožnost – kao i sve drugo kod Bajazita – nije bila prirodna.

Svoju ocenu našeg budućeg zapovednika ne donosim danas, vekovima posle. Doneo sam je još u vreme kad je Mehmed-han poslao svoje sinove – jednoga u Amasiju, a drugog u Koniju – kao beglerbegove.

To se tumačilo na razne načine: bilo kao strah od zavere sinova i njihovih razmirica, bilo kao udovoljavanje želji mladih sultanovih sinova da se nauče vladanju. Ja sam to, čini mi se, bolje shvatao. Mehmed-han je tako čvrsto urastao u život, kao i u sve drugo što je uzimao, to jest što je smatrao da će tek dobiti od njega, pa nije hteo da pred očima ima sopstvenu presudu – sinove koji čekaju očevu smrt da bi postali vladari. Pritom me je pak jedan detalj donekle naterao da poverujem glasinama – Mehmed-han je zadržao svoje unuke u Stambolu kao taoce. Mehmed-han ništa nije prepuštao slučaju, uvek je sam krojio sudbinu – čak i na vrhuncu svoje moći – nije propuštao priliku da se obezbedi.

Uprkos svom preziru prema Bajazitu, čiji bi nas uspon – u šta nisam sumnjao – vratio daleko unazad, danas sam bio dužan da mu saopštim tužnu vest i sačuvam prestonicu dok on ne stigne i ne preuzme vlast.

Naoko sasvim jednostavno. Čak i da je u Stambolu buknuo metež, ja bih bio oslobođen presude jer je metež bio neizbežan. A šta me je onda zabrinjavalo, pitate. Ne mogu da krijem, postalo je jasno samo dan posle: ja nisam želeo Bajazita za sultana.

Vi kao da hoćete da navedete na pomisao kako nije bio moj posao da biram sultana za Osmanlije? Znam ja to. Ali svi smo mi bili suviše vezani za delo Mehmed-hana, dali smo mu svoje najbolje godine, svoju krv. Ko može da me uveri da nešto što me je tako skupo koštalo nije bilo moj posao?

I posle sam se, priznajem, 3. maja ujutru, još mučio da nadmudrim sudbinu. To što sam skrivao smrt Mehmed-hana nije smelo da se tumači kao nepotčinjavanje šehzadeu Bajazitu. Naprotiv, trebalo je da mi zahvali jer odgađam janičarski metež do njegovog uspona.

Stigli smo do Skutarija na Bosforu. Namerno sam naterao nosače i baltadžije da se ukrcaju na splav zajedno s nosiljkom. Dve su nas janičarske orte pratile u nekoliko velikih čamaca.

Ulice su bile gotovo puste. Vojska je sedela u taboru na Unkjar čairu, dok su u Stambolu živeli još uglavnom mirni ljudi – grad se oporavljao od dugih opsada i osvajanja. Retki prolaznici klanjali su se do zemlje pred nosiljkom, teška Osvajačeva ruka klatila se kao u pozdravu; malaksao, ja sam vodio konja i molio se da što pre stignemo u Topkapi.

Čuvari su se pred dvorcem rastrčali i otvorili vrata. Prošli smo kroz tri prazna dvorišta – i dvorska je vojska bila na Unkjar čairu – i najzad se našao pred Mehmedovim odajama.

U trećem dvorištu ponovo sam se našao sâm s Junuzom i baltadžijama. Naredio sam da iznesu telo i polože ga na sultanov krevet. Činilo mi se kao da mi je s pleća pala planina, kad sam dva puta okrenuo ključ u bravi vladarskih odaja.

Napolju su me čekali nosači, baltadžije, Junuz. Bez mnogo priče pokazao sam im na novu haznu. Znao sam da unutra nema ništa – Mehmed-han nije uspeo da prenese svoje blago iz tvrđave Jedikule. Svi koji su pratili našeg sultana na njegovom poslednjem putu sad su se jedan za drugim išunjali u tamni trem hazne. Okrenuo sam njen ključ i okačio ga uz onaj drugi na svom pojasu.

Kraj!

Tada sam, sećam se, osetio kako mi drhte i noge i ruke, jednostavno sav sam se tresao. Šta sam dobio ovim nastojanjem? Mnogo. Vreme. Morao sam da razumno iskoristim taj svoj dobitak.

Pisma sam napisao sâm u divanhani. Nikad nisam napisao nešto tako dugačko – za taj posao imamo pisare.

Sećam se, kada sam završio prvo pismo, dugo sam sedeo u polumraku divanhane. Skupljao sam snagu za drugo, za svoju smrtnu presudu. Ko god od dvojice sultanovih sinova zauzme

presto, ne bi mi oprostio što sam odjednom napisao dva pisma, što sam igrao dvostruku igru.

Umalo nisam odlučio da ostanem na prvom – onom za Bajazita. „A zašto da tu ne stanem?“, pomislio sam, mada sam dobro znao da neću stati. Bajazitov uspeh ionako je značio moju pogibelj, zar nisam bio deo spahiluka, nisam li učestvovao u Mehmed-hanovim merama protiv verskih prvaka? A to znači da moj izbor nije bio ni toliko sudbonosan, meni je već bilo odzvonilo.

Kad sam osvestio tu poslednju misao, već mi je bilo laknulo. Na brzinu sam sklepaio i drugo pismo. Kratko, od svega nekoliko reči. Gurnuo sam ga pod džube i izašao samo s jednim svitkom u ruci. Odmah sam našao glasonošu koji mi je trebao: mog čoveka, nepismenog. Trebalo je da jaše do Amasije, menjajući konje na svakom menzilu. „Na svakom menzilu!“, naglasio sam mu. Po mojoj računici, to bi bilo jedanaest dana puta.

Drugog glasonošu tražio sam duže, svi su mi se činili nepouzdati da bih im poverio svoj život. Dok se nisam setio da će taj posao najbolje obaviti Junuz, onaj nemi. Izveo sam samo njega iz hazne, raskopčao ga do gola i na crnu kožu prilepio mu svoje pismo.

– Živ ili mrtav! – šapnuo sam Junuzu na uvo, a činilo mi se da vičem i da me čuje ceo Stambol. – Bolje ti je da živ stigneš u Koniju. I nemoj menjati konje samo na menzilima – već svaka tri sata! Izbegavaj susrete, sakrij se u mišju rupu. Za nedelju dana da budeš u Koniji. Evo ti mnogo novca, podmaži koga treba. I da nisi dao znak da te ja šaljem, jesi li čuo? Ne poznaješ me, ti si ničiji! U Koniji ćeš potražiti Džema.

Od jutros mi se čini da ni u primisli nisam smeo da propustim to ime (Džem!), iako sam preklinjao Alaha za pomoć zbog Džema, zbog dela Mehmed-hana. „Bože, čuvaj nemog tamnoputog! Čuvaj svoje vojnike! Šta znači nezadovoljstvo nekoliko stotina mula i kadija kojima su izmakli njihov deo kolača? Ne treba tebi molitva, Bože, već pobeda vere. Mi ćemo ti je podastreti!“

Zaista, nikada se nisam molio tako usrdno, svim srcem, kao tog dana. I moram odmah da dodam: Bog nije čuo moje molitve. Možda su ga mnogo razgnevile drskost Mehmed-hana i beda našeg sveštenstva.

U satima koji su usledili ja više nisam živeo – pretvorio sam se u utrnulo drvo. Kretao sam se među ljudima, odgovarao na njihova pitanja, ali mene nije bilo. U svim svojim mislima bio sam s Junuzom.

Bog me, istina, kaznio za moju umešanost u svetska zbivanja, ali nečeg me je i poštdeo: iščekivanja. Okončalo se već sledećeg dana predveče.

Zatvoren u svome konaku (gledao sam da se ne pokazujem napolju), čuo sam kako se izdaleka diže žagor – gotovo neuhvatljiv, mogao si da ga zamisliš i kao razređenu tišinu. Ali ja sam se već sav pretvorio u uvo, i nije me prevarilo: ulicama Stambola nadirala je vojska. Koja? Samo ona s Unklar čaira, druge nije bilo. To jest, u taboru se pročulo za smrt Mehmed-hana, pa su požurili u prestonicu, da slučajno ne propuste pljačku i palež. Uzalud behu moji napori da otkinem Aziju od Evrope – još juče sam zapovedio da nijedan brod ne pređe Bosfor ni tamo, ni ovamo.

Očekivao sam da ću se još te večeri preseliti na bolji svet kao prva žrtva meteža. Ali Alah je pozeleo da svoju grešku iskupim još jednom mučnom noći. Cele sam noći slušao vriske iz Jevrejske i Grčke mahale: cele noći gledao odbleske požara na Bosforu. O begu nisam razmišljao – moj konak je bio ograđen janičarima. Ali i da ih nije bilo, uveravam vas, ne bih pobegao. Zašto? Da umrem nedelju dana kasnije po zapovesti novog sultana – zar zato?

Koliko god vi to nazivali neverovatnim, nisam pokušao da pobegnem iz još jednog razloga: čim su stvari krenule upravo tim tokom, zaista je trebalo da odem. Jer sam bio deo Mehmedovog vremena, jer ne bih imao mesta u jednoj drugačije uređenoj Bajazitovoj državi. Niti bi oni mene trpeli, niti ja njih.

Smrt sam dočekaao – usuđujem se da tvrdim – mirno. Mučila me samo misao da možda za sobom povlačim onoga za čije bih likovanje sa zadovoljstvom poginuo – plašio sam se da sam zaveo Džema, nadu Mehmedovih vojnika. Ako me uverite da ga s njegovog puta nije gurnuo moj postupak, neću žaliti jer sam bio pozvan iz ništavila.

Ali vi ćutite. Izgleda da vam nije jasno koji je bio osnovni razlog Džemovog bunta. Ili vas se možda ne tiče griža savesti jednog odavno mrtvog, starog vojnika.

Završavam. Ne mogu da budem svedok onoga što se dogodilo posle 5. maja 1481. godine. Ubili su me 5. maja uveče.